

ÎN MARGINEA UNEI INSCRIȚII BILINGVE DIN CALLATIS

DE

D. M. PIPPIDI

În volumul I din *Pontice*¹, anuarul Muzeului arheologic din Constanța, care-și propune să reflecte nu numai munca sîrguitoare a echipei de tineri care asigură bunul mers al instituției dar și descoperirile mai însemnate, arheologice și epigrafice, făcute pe pămîntul încărcat de istorie al Dobrogei, Adrian Rădulescu, directorul noii publicații, în colaborare cu regretatul Theofil Sauciu-Săveanu, fost profesor la Universitatea din București, publică o inscripție bilingvă din Callatis pe care-și dau osteneala s-o explice în bună măsură, dar despre care e îngăduit să se spună că mai are nevoie de deslușiri².

Înainte de a mă ocupa însă de aspectele mai puțin clare ale problemei și întrucît ediția primă a documentului prezintă — nu numai în textul grec, dar chiar și în traducerea de care-i însoțit — greșeli de tipar și de punctuație care-i îngreunează înțelesul, îmi iau îngăduința să dau aici o transcriere corectă a inscripției, așa cum o înțeleg³.

*Pro sal(ute) imp(eratoris) Caes(aris) M(arci Ant(oni) Gord(iani)
Aug(usti) et Sabiniae Tranquilli-
nae Aug(ustae)*

5 Ἐρέννιος Ἀπολ(λ)ινάρ(ιος) βενεφ(ικιάρ)ιος ὑπατικ(οῦ)
τὸν ταλαμῶνα σὺν τῇ ἀρκ[υ]
φιλοκυνήγ(οις) ἐκ τῶν ἰδίων
τοῖς ὑποτεταγμέν(οις) δῶρον
τοῖς περὶ Π(όπλιον) Οὐαλέρ(ιον) Χάρητα,
Λ Θεόδωρον Ἡρέων(ος), Ἀσκληπιάδην
A 10 Ἰγυαίνοντος, Ἡρέων(α) Ἰταλικοῦ,
M Μινικίους Ἀθανέων(α) καὶ Τρύφων(α),

¹ *Pontica*, începînd cu volumul III (1970). Tomul I, unde s-a publicat studiul care ne interesează, a apărut în 1968.

² *Inscripția lui Herennos Apollinarios din Callatis*, p. 307—316.

³ Reeditarea textului mi se pare cu atît mai necesară cu cît fotografia reprodusă la p. 308 e puțin utilizabilă.

Π	Αἰλ(ίους) Ἐφαιστόδωρον καὶ Ἄρχ(ιαν), Φρόντιωνα	
Α	Καλλιστράτου, Διονύσιον Καλλιστράτου,	
Δ	Αἰμίλ(ιον) Ἀίμιλιανοῦ, Ἐρέων(α) Νο[υ]μηνίου,	
Ι 15	Ἰούλ(ιον) Φλάβιον, Ἐρέωνα Ἡ[ρ]έωνος	
Ω	Ἰγνατίων Ἐρέωνος	Παννόνιον,
Ν	Διονύσιος β	
	Ἀσκληπιάδης Θεοδώρου	γραμματεῖς
Ι	Θεόδωρος Ἀσκληπιάδου	Σωκράτης, Καλανδίων,
Ε 20	Ἡλιόδωρος Θεοδώρου	ἔκδικον
Ρ	Εὔσεβης Εὔσεβου	Κάρπον Συντρόφου
Ε	Ἡλιόδωρος Φαρνάκου	Φιλότειμον Κάλλιστον
Υ	Διονυσόδωρος Ἰταλικοῦ	Ῥηγιλιανὸν Ῥηγεῖνον
Σ	Ἀσκληπιάδης Ἰερωνύμου	Καλλίνεικον Βάλεντα
25	Ἀλέξανδρος Μαξίμου	Σεραπίωνα Ζώσιμον
	Ἀρίστων Εὐπεποῦς	Ἀσκληπιάδην Ἰούλ(ιον)
	Πομ[π]ειανὸς Ἡρακλείδου	Εὐτυχιανόν
	Αἴλιος Ἰουλιανός	Ῥόνοικον
	Ἀθανέων Βουκκη	Διόδωρον
30	Φλά(βιος) Ἐφαιστίων	Ἡρακλείδην Ὀπεραῖον
	Πάνχαρις Διονυσίου	
	Ἡρακλέων Κορνηλίου	

„Întru sănătatea Împăratului Cezar Marcus Antonius Gordianus, Slăvitul, și a Slăvitei Sabina Tranquillina —

Herennios Apollinarios, beneficiar consular, a oferit din banii săi lespedeza și plasa de vînat, în dar, iubitorilor de vînătoare înșirați mai jos, din jurul lui Publius Valerius Chares, Theodor al lui Hereon, Asclepiades al lui Hygiaion, Hereon al lui Italicus, cei doi Minicii Athaneon și Tryphon, cei doi Aelii Hephaistodoros și Archias, Fronton al lui Callistratos, Dionysios al lui Callistratos, Aemilius al lui Aemilianus, Hereon al lui Numenius, Iulius Flavius, Hereon al lui Hereon Panonianul :

17	Dionysios al lui Dionysios	Secretari
	Asclepiades al lui Theodoros	Socrates, Kalandion
	Theodoros al lui Asclepiades	consilier juridic
20	Heliodoros al lui Theodoros	Karpos al lui Syntrophos
	Eusebes al lui Eusebes	?Filoteimos Kaleistos?
	Heliodoros al lui Farnakes	Regillianus Reginus
	Dionysodoros al lui Italicus	Callinicos Valens
	Asclepiades al lui Hieronymus	Serapion Zosimos
25	Alexandros al lui Maximus	Asclepiades Iulius
	Ariston al lui Euprepes	Eutychieus
	Pompeianus al lui Heracleides	Rhonoicos
	Aelius Iulianus	Diodoros
	Athaneon Bukke	Heracleides Operaion
30	Flavius Hephaistion	
	Panchares al lui Dionysios	
	Herakleon al lui Cornelius	

Pentru justificarea textului pe care-l supun cititorilor trimit la fotografia reprodusă în pl. I, destul de limpede pentru a permite verificarea

citirilor adoptate. Cu o singură excepție, mă abțin deci de a marca diferențele în raport cu ediția întâia, unde greșelile de tipar sînt anevoie de deosebit de erorile de transcriere. Mă mulțumesc deci să semnez că în r. 5, acolo unde A. R. și S.S. transcriu pur și simplu literele APK, propun să se citească: τὸν ταλαμῶνα σὺν τῇ ἄρκ[υ], ceea ce mi se pare că se potrivește deopotrivă cu înțelesul frazei și cu lungimea lacunei, ce nu pare să fi depășit o literă.

Cu privire la înțeles, e limpede că ἄρκυς („rețea, plasă de vînătoare” și, la figurat, „cursă, vicleșug”) a putut foarte bine indica ofranda pe care evergetul Herennios se mîndrește de a o fi oferit prietenilor din „clubul” amatorilor de vînătoare, fie că va fi fost vorba de o plasă „devărată”, fie, cum mi se pare mai probabil, de o simplă reprezentare a acesteiscului cinegetice, — emblemă sau blazon menit să împodobească sediul asociației în discuție⁴.

Oricum ar sta lucrurile în această privință, ceea ce mi se pare potrivit să relev, cît vorbim de *album* îndeobște, e în primul rînd stîngăcia cu care e întocmit și, mai ales, incoerența cu care sînt înșirate numele membrilor asociației: fără nici o luare aminte pentru sintaxa cazurilor, punînd la acuzativ nume care ar fi trebuit să figureze la nominativ și invers.

Astfel de neglijențe îngreuiază sarcina de a deosebi după cuviință diferitele categorii de φιλικόνηγοι sau de a identifica între ei pe demnitarii grupului. E evident, bunăoară, că după un prim grup introdus cu expresia οἱ περί, care cu multă probabilitate reprezintă „comitetul” asociației și ale căror nume sînt la acuzativ⁵; avem, începînd cu rîndul 16, un al doilea grup pe care l-am putea numi al „membrilor ordinari”, cu numele la nominativ. În coloana a II-a, începînd de sus, se citește mai întîi supranumele Παυρόνιος, — cu multă probabilitate aparținînd ultimului dintre notabili înșirați înainte, Ἡρέων Ἡρέωνος, — apoi o rubrică nouă, intitulată γαρματεῖς, unde se citesc singurele nume din întreaga listă (dacă se exceptă numele preotului Δομαδίων, adăugat în ultima clipă și, din această pricină, săpat vertical pe chenarul din stînga al sticlei) *lipsite de patronimic*. Oricum s-ar explica această particularitate, situația se complică și mai tare în rubrica următoare, care începe cu substantivul ἐκδικον — la acuzativ, în locul nominativului așteptat —, urmat de o întregă serie de nume tot la acuzativ, al căror înțeles ne scapă. Relevînd această împrejurare, primii editori se mulțumeau să facă presupunerea că juristul avut în vedere ar fi numitul Κάροπος Συντρόφου, ceea ce e verosimil. Dar de ce acest nume e urmat de o serie de alte nume la acuzativ, neînsoțite de o indicație menită să fixeze rostul în asociație al celor la care se referă? Să fie oare vorba de mai mulți ἐκδικοι, citați cu același titlu, și, prin urmare, în r.20, s-ar impune înlocuirea acuzativului singular printr-un nominativ plural? Ipoteza nu mi se pare acceptabilă pentru că — fie și în acest caz — ar rămîne de explicat întrebuintărea

⁴ De cînd aceste pagini au fost scrise, văd că autorii Buletinului epigrafic propun să se citească în acest loc ἀρκ[η], în înțelesul de „ladă, vistierie” (REG, LXXXIII, p. 414—15, nr. 399). Amîndouă conjecturile mi se par plauzibile și nu cred că vreuna s-ar impune cu precădere.

⁵ Despre expresia οἱ περί (deseori folosită în inscripții unde se pomenesc colegii de magistrați sau conducători de asociații), vezi Fr. Poland, *Geschichte des griechischen Vereinswesens*, Leipzig, 1909, p. 76—77, de completat cu lucrările citate în ale mele *Studii de istorie a religiilor antice*, p. 257, p. 98.

acuzativului acolo unde se impunea nominativul. În plus, această rubrică mai pune o problemă ce n-a fost dezlegată de editori, și anume, în r. 22, semnificația cuvintelor Φιλότεμον Κάλλιστον: e vorba cumva de un nume propriu, și în acest caz păstrarea majusculilor se impune, ori trebuie să credem că cele două cuvinte indică o demnitate colegială⁶, un *titlu* atribuit juristului Κάριος Συνογράφου, în care caz s-ar cuveni scris φιλότεμον κάλλιστον? — Formulez întrebarea fără să încerc a-i răspunde, câtă vreme ambele ipoteze trezesc obiecții anevoie de înlăturat și nu-mi stă în gând să rezolv astăzi toate obscuritățile unui text mai anevoie de explicat decât s-ar crede la prima vedere.

Pentru aceleași motive nu stărui asupra problemelor de onomastică pe care le pune lista, oricât de mare le-ar fi interesul⁷. Cum voi avea prilejul să revin asupra-le în culegerea inscripțiilor din Callatis, la care lucrez, socot că mă pot opri astăzi exclusiv asupra naturii documentului, așa cum e înțeleasă de editori, adăugând la rîndu-mi unele deslușiri menite să-i lămurească noima.

În această ordine de idei, relev în primul rînd această frază din comentariul lui A.R. și S.S.: „Donația-fundație a lui Herennios Apollinarios implică *întrucîtva* (sublinierea e a mea!) ideea de asociație de amatori, în înțeles larg și restrîns, de vinătoare”⁸. Și, în continuare: „Asociația *va fi avut* un caracter economic-social, cultural-sportiv și unul politico-religios, căci numai astfel se explică nota marginală de pe chenarul stîng al inscripției, cu litere care ne arată prezența în această asociație a preotului Lampadion”⁹.

Acum, dacă inscripția presupune existența în Callatis a unei asociații al cărei rost ne propunem să-l examinăm în continuare, e ușor de văzut că nimic în cuprinsul ei nu ne îndreptățește să vorbim de o fundație întemeiată (sau numai dotată) de Herennios Apollinarios. Dania acestuia se reduce la cheltuiala prilejuită de gravarea lespezii pe care sînt trecute numele membrilor, câtă vreme o ctitorie de orice natură implică oferirea de către ctitor a unui bun imobiliar sau a unei sume în numerar din venitul cărora se intenționează a se sprijini activitatea (sau activitățile) preconizate prin actul de întemeiere¹⁰. Așa stînd lucrurile, e limpede că modesta liberalitate a lui Herennios nu poate fi cituși de puțin socotită o fundație, după cum e limpede că nici asociația al cărei *album* îl examinăm n-a fost întemeiată de numitul donator, de vreme ce — în momentul cînd luăm

⁶ Cu privire la φιλότοι în asociațiile grecești, e de ajuns să trimit la Poland, *Gesch. des griech. Vereinswesens*, p. 411 — 413; dacă vor fi existat însă, fie și numai în unele grupări religioase ori profesionale, φιλότοι de rang diferit și, printre ei, unii calificați drept κάλλιστοι, n-aș putea spune.

⁷ De reținut, oricum, în r. 24 al coloanei a II-a, citirile Πηγαλιζόν — Πηγεῖνον, propuse de J. și L. Robert, *RÉG*, LXXXIII, 1970, p. 415, nr. 399.

⁸ *Art. cit.*, p. 313.

⁹ *Art. cit.*, p. 314.

¹⁰ Despre fundații în dreptul grec, vezi, pe lângă cartea clasică a lui L. Beauchet, *Histoire du droit privé de la République athénienne*, Paris, 1897, III, p. 37, 131, 706, și articolul lui E. Ziebarth în *RE Suppl.* VII (1940), lucrările mai ample ale lui B. Laum, *Stiftungen in der griechischen und römischen Antike*, Leipzig, 1914, și Anneliese Mannzmann, *Griechische Stiftungsurkunden. Studien zu Inhalt und Rechtsform*, Münster, 1962.

cunoștință de existența ei — ni se înfățișează deplin constituită, cu un număr relativ mare de membri și cu organe de conducere din care nu lipsesc obișnuitul preot (ιερεός), mai mulți secretari (γραμματεῖς), un jurist (ἐκδικος), pe lângă alți fruntași pomeniți ca membri ai consiliului de direcție¹¹.

Mai puțin lămurite ne apar, la prima vedere, caracterul și țelurile întovărășirii ai cărei părtași își zic φιλοκύνηγοι, termen pe care editorii îl redau, fără multă convingere, prin „iubitori de vânătoare”. Fără îndoială traducerea e corectă, cu condiția să ni se spună cu ce anume se îndeletniceau acești cetățeni și dacă trebuie să vedem în ei niște *vânători adevărați*, practicînd un sport îndrăgit cu precădere, sau numai niște *iubitori ai vînatului* (de fiare) — în natură sau în amfiteatru. Într-un caz, φιλοκύνηγος ar fi de considerat ca echivalent al lui κυνηγός. În cel de-al doilea, ca indicînd pe prețuitorii unui exercițiu care, la cei ce-l practică, presupune îndrăzneală și vigoare, dar mai puțină osteneală la cei ce se mulțumesc să-l admire de departe, ca unii pătimași ai jocului de fotbal din zilele noastre.

A pretinde, în aceste condiții, cum fac A.R. și S.S., că asociația iubitorilor de vânătoare callatieni ar fi avut un „caracter economic-social, cultural-sportiv și politic-religios”, fără altă precizare, înseamnă, mi se pare, a eschiva mai curînd decît a rezolva problema, dacă ne gîndim că orice întovărășire — de orice fel și din orice timp — prezintă măcar unele din aceste aspecte și că o regulă elementară a cercetărilor de epigrafie impune celor ce le întreprind să lămurească obscuritățile documentelor studiate în lumina cît mai multor texte paralele din aceeași vreme și, dacă se poate, din aceeași parte a lumii antice.

Trebuie deci regretat că, în comentariul lor, editorii listei de nume din Callatis n-au găsit cu cale să se refere decît la două inscripții fragmentare aflate pe teritoriul Bulgariei (unde apar cuvintele φιλοκύνηγος și συνκύνηγος¹², fără să încerce a lămuri cu ajutorul lor și al altora mai explicite noima documentului pe care-l discutăm. Dacă această îndatorire le-ar fi apărut limpede și dacă, cu ea în minte, și-ar fi dat osteneala să găsească texte paralele (consultînd fie și numai o parte din literatura subiectului¹³), ar fi înțeles fără greutate că — în general vorbind — o

¹¹ În aceeași ordine de idei, trebuie respinsă sugestia după care ὑποτεταγμένοι din r. 7 ar indica „pe cei supuși autorității lui Herennios Apollinarios” (p. 312). În realitate, cum se admite în alt loc cu mai multă dreptate, ὑποτεταγμένοι echivalează aci cu ὑπογεγραμμένοι, fără ca participiul să implice în vreun fel ideea de subordonare. Nu numai că Herennios nu ne e prezentat, cum par a crede editorii, ca mai-marele grupului, dar el nu se numără nici măcar printre demnitarii lui obișnuiți: preot, consilier juridic, secretari. În raport cu „iubitorii de vânătoare”, poziția lui e aceea a oricărui everget, în care calitate nu uită să sublinieze fără înconjur dania făcută asociației.

¹² IGB II 508 și 702 (Vicus Trullensium și Lesiceri, lingă Tirnovo), ambele citate de mine într-o dare de seamă a culegerii lui Mihailov (Dacia, n. s., IV, 1960, p. 598).

¹³ Începînd cu articolul Κυνηγοί din RE XI, col. 2528 (Ziebarth), unde sînt pomenite o seamă de asociații vînatorești din lumea greacă a căror amintire s-a păstrat în inscripții, și cu studiul lui P. Roussel, *Les κυνηγοί à l'époque hellénistique et romaine*, RÉG, XLIII, 1930, p. 361—371. Adaugă contribuțiile lui Ch. Edson din Harv. Studies in Class. Philology, XLV, 1934, p. 228—231 și LI, 1941, p. 125—126; L. Robert, *Les gladiateurs dans l'Orient grec*, Paris, 1940 (retipărire 1971), p. 309—331 (*La chasse et les combats de bêtes à l'amphithéâtre*); id., *Nouvelles inscriptions de Sardes*, Paris, 1964, p. 11, n. 4. Pentru lumea romană, J. Aymard, *Essai sur les chasses romaines des origines à la fin du siècle des Antonins*, Paris, 1951, și bibliografia citată mai departe în notele 15—16.

asociație de „iubitori de vânătoare” se poate explica în legătură fie cu organizațiile de tineret din lumea veche (ἐφηβοί, νέοι, în provinciile de limbă greacă¹⁴; *iuvenes*, *collegia iuuenum*, în cele de limbă latină¹⁵), fie cu spectacolele de amfiteatru în programul cărora, în epoca imperială, locul vânătorilor de fiare (mai ales exotice) n-a făcut decât să crească¹⁶.

Din aceste două explicații, cea dintâi mi se pare mai puțin plauzibilă în cazul care ne interesează, pentru simplul motiv că după știrile de care dispunem, la data târzie când a fost săpată inscripția antrenamentul efebilor nu pare să fi comportat exerciții violente ca vânătoarea¹⁷. (Altfel se petreceau lucrurile în provinciile occidentale ale imperiului, de undeni s-au păstrat documente numeroase referitoare la asociații de *iuvenes*-vânători, câteodată întrecându-se în practicarea sportului favorit în sinul naturii, alteori oferind concetățenilor de toate vârstele spectacolul destoiniciei lor în amfiteatru, cu prilejul celebrării așa-numitelor „concursuri

¹⁴ Cu privire la organizațiile de efebi în Attica, e de văzut cartea recentă a lui Chrysis Pélékidis, *Histoire de l'éphébie attique des origines à 31 av. J.-C.*, Paris, 1962: despre νέοι, Clarence W. Forbes, *Neoi. A Contribution to the Study of Greek Associations*, Middletown Conn. 1933. În general, în legătură cu pregătirea intelectuală și sportivă a tineretului antic, cf. H.-I. Marrou, *Histoire de l'éducation dans l'antiquité*⁴, Paris, 1947, și M. P. Nilsson, *Die hellenistische Schule*, München, 1955.

¹⁵ Din literatura extrem de bogată privitoare la organizațiile de tineret în lumea romană, mă mulțumesc să citez cartea deschizătoare de drum a lui M. I. Rostovtzev, *Römische Bleitesserae. Ein Beitrag zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der römischen Kaiserzeit*, Leipzig, 1905 (de același, și *Pinnirapus iuuenum*, în Rhein. Museum, XV, 1906, p. 222 urm.), apoi Matteo Della Corte, *Iuuentus*, Arpino, 1924, Maria Jaczynowska, *Lcs 'collegia iuuenum' et leurs liaisons avec les cultes religieux au temps du Haut-Empire*, în *Zeszyty Naukowe. Nauki Humanistyczno-społeczne*, Zeszyt 32, Historia IV (Torun, 1968), în sfârșit H. W. Pleket, *Collegium iuuenum Nemesiorum. A Note on Ancient Youth-Organisations*, Mnemosyne, s. IV, XXII, 1969, p. 281—298. Tot despre aspectul religios al acestui soi de asociații, și mai ales despre locul ținut de Nemesis printre divinitățile ce le protejau, cf. A. von Premerstein, *Nemesis und ihre Bedeutung für die Agone*, Philologus, LIII, 1894 și H. Volkmann, *Studien zur Nemesis-kult*, Arch. f. Religionswissenschaft, XXVI, 1928, p. 286 urm., iar pentru unele monumente sculpturale ilustrând scene din spectacolele organizate de *iuuenes*, R. Egger, *Eine Darstellung des 'Iusus iuuenalis'*, în *ÖJh.*, XVIII, 1915, p. 115 urm., pe lângă G. Brusin, *Epigrafe votiva bilingue di Aquileia*, în *Hommages à Léon Herrmann*, Bruxelles, 1960, p. 219 urm. În aceeași ordine de idei, nu va fi lipsit de interes să amintesc dedicația pentru Nemesis a unui colegiu de ἑρχοντες callatieni din sec. al III-lea (G. Bordenache, *Dacia, n.s.*, IV, 1960, p. 506, nr. 17), care dovedește, dacă mai era nevoie, existența în cetatea pontică a unui cult public al zeiței, tocmai către vremea de când datează inscripția noastră. Cu privire la semnificația acestui omagiu al grupului de magistrați (desigur în legătură cu spectacolele organizate de ei în amfiteatru), cf. J. și L. Robert în *RÉG*, LXXV, 1962, p. 185, nr. 226.

¹⁶ Pentru o privire de ansamblu asupra dezvoltării luptelor de amfiteatru la romani, ca și pentru locul ținut de vânătorii de fiare în programul acestui soi de spectacole, de la origini pînă la sfârșitul Imperiului, L. Friedländer, *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms*¹⁰ (Leipzig, 1922), II, p. 77—92, IV, p. 268—275 (Drexel), J. Aymard, *Essai sur les chasses romaines* (mai sus n. 13), în sfârșit, și mai ales, L. Robert, *Les gladiateurs dans l'Orient hellénique*, p. 309—331.

¹⁷ Altfel la începuturile efebiei, când locul vânătorii în antrenamentul sportiv al tinerilor a putut fi deosebit de important: P. Vidal Naquet, *The Black Hunter and the Origin of the Athenian Ephebeia*, Proceedings Cambr. Philol. Society, 1968, p. 49 urm. Într-o vreme mai nouă situația pare să se fi schimbat (Pélékidis, *op. cit.* p. 267 urm.), iar pentru epoca imperială abia de se pot cita rîndurile din *Efesiacelle* lui Xenofon unde, în descrierea unei procesiuni la templul Artemidei organizate de fete tinere și efebi, se menționează, alături de echipamentul militar al celor din urmă, ἵπποι καὶ κύνες καὶ σκευὴ κωνηγετικὰ (I 1—2). Pentru interpretarea pasajului, J. Keil, *Die iuuentus von Virunum und die ephesische Ephebie*, în *Festschrift Rudolf Egger*, Klagenfurt, 1953, II, p. 261 urm., și Pleket, *art. cit.*, p. 292—293.

tinerești” : *Iudi iuuenales*¹⁸). Nu-i greu de văzut, de altă parte, că într-o provincie de tradiții grecești ca Sciția Mică (și nu mai puțin în restul lumii trace, de unde ne vin o seamă de inscripții pomenind și ele colegii de φιλο- sau de συνκωνηγοί¹⁹), o asociație de felul celei din Callatis își găsește cea mai apropiată analogie într-o întovărășire cu același nume — și, desigur, cu același caracter — pomenită într-un document din Philippi²⁰. Așa cum, în orașul pontic, un *beneficiarius consularis* oferă colegilor săi φιλοκύνηγοι, o lespede comemorativă și un obiect a cărui natură exactă ne scapă, pentru sănătatea perechii imperiale, în cetatea macedoneană un preot al nebiruitei Nemesis închină, în numele unui grup de „iubitori de vânătoare”, statui de marmură (sau de bronz?) unei triade de divinități protectoare ale întrecerilor de forță : Nemesis, Ares, Nike (Μ. Βελλεῖος Ζῶσι[μος], ἱερεὺς τῆς ἀνεκλήτου Νεμ[έσε]ως, ὑπὲρ φιλοκωνηγῶν τοῦ στέ[μ]ματος τὰ ἀφουδρεύματα τῶν Θεῶν ἐκ τῶν ἰδίων ἐποίησεν)²¹.

Dedicația reprodușă e aproximativ contemporană cu inscripția callatiană, iar asemănarea de cuprins ne îndeamnă să credem că în ambele cazuri asociațiile de la care emană răspundeau unor țeluri asemănătoare. Cu multă probabilitate, avem a face cu iubitori de spectacole vânătoarești desfășurate în amfiteatru la principalele sărbători civile sau religioase, organizate de magistrați cu sprijinul unor grupuri constituite de *supporteri* locali. De ce natură va fi fost ajutorul oferit de aceștia concetățenilor lor, în împrejurările arătate, e greu de spus cu deplină certitudine, dar presupunerea cea mai verosimilă e că e vorba de un ajutor material. Excluz nu-i, de altă parte, ca măcar unii din ei să fi contribuit nemijlocit la desfășurarea spectacolelor, coborînd în arenă pentru a oferi publicului dovada destoiniciei lor. Frecventă în părțile apusene ale imperiului, unde asemenea exhibiții aveau loc cu regularitate la *Iudi iuuenales*²² (și unde, ocazional, persoane de rangul cel mai înalt nu se sfiau să se producă în arenă ca vânători și gladiatori²³), participarea vânătorilor-amatori la reușita jocurilor de amfiteatru să nu fi devenit o deprindere și în Răsăritul elenizat, spre

¹⁸ Cf. studiile citate *supra*, nr. 15, la care se poate adăuga relieful din Comum descris și interpretat de Paul Veyne în REA, LXII, 1960, p. 108 urm.

¹⁹ *Supra*, p. 145, n. 12. Adaugă IGB III 894 (Philippopolis), inscripție pusă de o asociație de vânători (τῶ κωνηγῶν [κο]ιν[όν]) în cinstea unui necunoscut în care Mihailov închină să vadă un [γ]υμνασι[ἀρχ]ην καὶ ἄ(γ)[ω]σοθέτην]. Cum literele păstrate pe piatră sînt în realitate ΑΡΧΗΝΚΑΙΑΡ, ne-am putea gândi și la citirea [πο]ντι[ἀρχ]ην καὶ ἀρ[χιε]ρέα, dacă din context n-ar reieși că e vorba de un demnitar local.

²⁰ F. Chapouthier, BCH, XLVIII, 1924, p. 289 și 293 (= SEG III 499–500); XLIX, 1925, p. 240 (= SEG III 501).

²¹ Pentru înțelesul dedicației, cf. considerațiile lui P. Roussel, *art. cit.*, în special paginile 369–371, și L. Robert, *Les gladiateurs dans l'Orient grec*, p. 86–90, de completat cu RÉG, LXXIV, 1961, p. 265–266, nr. 847. — Cit pot judeca, στέμμεν („cunună, impletitură”) nu apare în alt text epigrafic ori literar cu accepția de „grupare, asociație”. Transferul de sens e întru totul analog aceluia al substantivului σπείρα („spirală, obiect încolăcit”) ajuns să însemne „grupare, cohortă” și, în chip special, „asociație de credincioși ai lui Dionysos”.

²² Mai sus p. 146, cu notele 15–16.

²³ E de ajuns să amintesc, în această ordine de idei, pasiunea lui Commodus pentru spectacolele de circ, ale cărui isprăvi vânătoarești, în arenă, stîrneau indignarea unui martor ocular ca Dion Cassius (LXXII 10,3). Cf. E. Hohl, *Kaiser Commodus und Herodian*, in Sitzber. Akad. Wiss. Berlin, Kl. f. Gesellschaftswissenschaften, 1954, Nr. 1, p. 23 urm.; J. Gagé, *L'Hercule impérial et l'amazonisme à Rome. A propos des extravagances religieuses de Commode*, in Rev. d'Hist. et de Philos. religieuses, XXXIV, 1954, p. 342–372 — pe lângă A. Garzetti, *L'Impero da Tiberio agli Antonini*, Bologna, 1960, p. 573–574.

sfirșitul secolului al II-lea ori în prima jumătate a celui de-al III-lea? — Ipoteza apare probabilă, dacă nu uităm că principalele porturi de pe coasta de apus a Mării Negre constituiau, sub Imperiu, când o Πεντάπολις când o Ἐξάπολις, și că la adunările periodice ale acestei comunități de orașe pontarhul-președinte era ținut să organizeze petreceri în programul cărora vânătorile și luptele de gladiatori au ajuns să ocupe cu vremea un loc tot mai mare²⁴.

Dacă presupunerea aceasta are șanse să se adeverească, urmarea nemijlocită ar fi că la Callatis, în secolul al III-lea, a existat cu multă probabilitate un amfiteatru. Faptul că pînă în momentul cînd scriu nu s-a descoperit în săpături nici cea mai mică urmă a lui nu trebuie să ne mire, dacă ne gîndim la modul nesistematic și la condițiile cu totul nefavorabile în care s-au desfășurat aci cercetările, dacă nu uităm nici împrejurarea că situația e aceeași la Histria și la Tomis, unde de asemenea nu s-au identificat pe teren ruinele vreunui teatru sau amfiteatru, dar unde astfel de monumente au existat fără îndoială, cum ne lasă s-o înțelegem documente epigrafice de o absolută claritate²⁵.

SUR UNE INSCRIPTION BILINGUE DE CALLATIS

(RÉSUMÉ)

Dans le tome Ier de Pontice, annuaire du Musée d'archéologie de Constantza, Adrien Rădulescu et feu Sauciuc-Săveanu publient — en l'accompagnant d'un commentaire quelque peu sommaire — une inscription bilingue de Callatis, qui appelle plusieurs observations.

Il s'agit de l'album-dédicace d'une association de φιλοκύνηγοι datant du règne de Gordien III et présentant plus d'une particularité faite pour intéresser — en même temps que la structure démographique de Callatis dans la première moitié du IIIe siècle — la vie religieuse et la place tenue par les chasses et les chasseurs dans les spectacles d'amphithéâtre organisés périodiquement dans cette cité de la périphérie de l'Empire.

²⁴ P. Roussel, *art. cit.*, p. 370 și n. 1; L. Robert, *Les gladiateurs dans l'Orient grec*, p. 101—107 (cu completările lui Gh. Ștefan în *Bul. Științific al Acad. R.P.R.*, I. 1948, p. 29 urm.), apoi ale mele *Contribuții la istoria veche a României*², p. 401—431 și *I Greci nel Basso Danubio* (Milano, 1971), p. 179—181 și 297—298 (notele 161—167).

²⁵ Pentru teatrul din Histria (și alte teatre din Dobrogea veche), Studii clasice VIII, 1966, p. 231—232 și SCIV, XIX, 1968, p. 429—430; pentru spectacolele de gladiatori (și de vânători) care presupun existența unui amfiteatru la Tomis, lucrările citate în nota precedentă.